

CICLUL SĂRBĂTORILOR DE IARNĂ LA CATOLICII DIN MOLDOVA. SPECIFICUL CERCETĂRII ETNOLOGULUI ION H. CIUBOTARU

Nicu GAVRILUȚĂ

1. Ritualurile Sântandreiului în satele Diecezei de Iași

Monumentala lucrare *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, scrisă de etnologul ieșean Ion H. Ciubotaru, reprezintă o operă de referință pentru specialiști și publicul larg educat cu privire la specificul cultural tradițional al unei ample zone socio-culturale din România: Moldova cu satele catolice ale Diecezei de Iași.

Vom avea în atenție în acest text doar specificul analizei etnologului ieșean cu privire la obiceiurile și tradițiile intervalului sacru dintre Crăciun și Bobotează. Remarcăm dintru început faptul că autorul își asumă, la modul profesionist, clarificarea etnologilor și antropologilor cu privire la „datinile și obiceiurile noastre tradiționale”. Acestea sunt incluse în două mari secțiuni: una referitoare la „practicile și ceremoniile” „tripticului existențial” (naștere, căsătorie, înmormântare), cealaltă având în atenție „ritualurile calendaristice” și practicile sociale domestice tradiționale (în mod special agricultura și păstoritul).

Astfel orientată, cercetarea realizată de profesorul Ion H. Ciubotaru în comunitățile catolicilor din Moldova dovedește o realitate mai profundă. Ea este foarte clar pusă în valoare de cercetătorul ieșean. Prezența ei astăzi, în contextul globalizării și disoluției valorilor spirituale tradiționale, ne apare ca fiind extrem de importantă. Despre ce este vorba? Dincolo de clasificări, dihotomii și schematisme, observă cu subtilitate Ion H. Ciubotaru, „sistemul obiceiurilor românești este unul unitar și inconfundabil, clădit pe o tradiție îndelungată, deschisă întotdeauna înnoirilor binefăcătoare”¹.

Conform unor interpretări etnologice, menționate și asumate de profesorul Ciubotaru, această tradiție îndelungată a sărbătorilor de iarnă s-ar deschide cu Sântandreiul. Cu mult timp în urmă, trecerea dintre ani ar fi fost marcată chiar de sărbătoarea celebrului discipol al Sfântului

¹ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, vol. II. *Obiceiurile familiale și calendaristice*, Iași, Editura Presa Bună, 2002, p. 211.

Ioan Botezătorul și al lui Iisus Hristos. Ideea, enunțată de Ion Ghinoiu², se susține (și) prin prezența anumitor elemente specifice sfârșitului/începutului de an. Referința precisă este la „excesele de mâncare, băutură și distracție, credința că în noaptea strigoilor se deschid mormintele și se întorc spiritele morților, abundența vrăjilor și a farmecelor, pronosticurile meteorologice și de aflare a rodului pentru noul an”³.

În joc este motivul vechiului început de an, care avea ca primă lună decembrie. Ea era numită popular *Andrea*, *Indrea* sau *Undrea*. Timpul sacru al acestui început de an era stăpânit de prezența strigoilor și duhurilor rele, a pricolicilor și lupilor.

Meritul special al profesorului Ion H. Ciubotaru este acela de a găsi argumente în favoarea acestei teze în cercetarea sa realizată în satele Diecezei de Iași. Autorul remarcă, printre altele, practica instituirii *cercului magic* prin înconjurarea ritualică a gospodăriei. În joc este motivul magiei, prezentă din plin cu ocazia sărbătorilor de iarnă. Or, Ion H. Ciubotaru știe să pună foarte bine în valoare specificul catolic/românesc al acestor fascinante ritualuri.

O altă contribuție originală ține de aflarea altor „modalități de concretizare” (p. 213) a *ritualului magic al legării gurii lupului în noaptea dinspre Sfântul Andrei*. Este vorba de legarea ușilor de la șură cu lanțuri, ungerea cu lut a gurii cuptorului sau legarea limbilor foarfecelui. Totuși, scrie Ion H. Ciubotaru, cele mai răspândite modalități magice de protecție rămân (inclusiv la catolicii din Moldova) „ungerea cu usturoi a ușilor și ferestrelor” (p. 213) și „desenarea crucilor” pe toate ușile caselor aflate în pericol. Așa cum inspirat observă cercetătorul ieșean, aceste ritualuri se bazează pe principiile magiei homeopateice și pe anumite elemente apotropaice.

Un alt motiv analizat este cel al timpului sacru al sărbătorii. Renovarea timpului, moartea anului vechi și nașterea celui nou erau simbolizate și de fascinanta mitologie a *vârcolacului*. Omul-lup devora astrele (luna, soarele), făcând astfel cu puțință un nou început. Toate aceste captivante secvențe mitologice sunt (încă) cunoscute de locuitorii comunităților rurale catolice din Moldova.

Complexul ritualic desfășurat în satele Diecezei de Iași cu ocazia Sântandreiului este foarte bogat. Un exemplu semnificativ ar fi cel

² A se vedea, în acest sens, Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, passim.

³ Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 212.

apotropaic. Importanța usturoiului în ritualurile legate de Sfântul Andrei este ilustrată de profesorul Ciubotaru și prin analiza unor obiceiuri specifice, cum ar fi *păzitul usturoiului*, combinat cu atributele *vergelului* și cu *mascarea rituală* a tinerilor în strigoii. Specific Diecezei de Iași este faptul „că tinerii care se mascau în noaptea de Sfântul Andrei nu săvârșeau doar practicile specifice acestei sărbători, cunoscute pe spații relativ întinse, ci și o serie de ritualuri de *descolindare*, care, de regulă, se înfăptuiesc numai în ajunul Anului Nou”⁴. Fenomenul, observă Ion H. Ciubotaru, este specific doar zonei Romanului și satelor din județul Iași. Numai că descolindatul de Sfântul Andrei nu mai păstrează motivațiile și întemeierile sociale și magice proprii ritualului de Crăciun și Anul Nou. Ion H. Ciubotaru le evidențiază profesionist, plecând de la cercetările magistrului său, marele profesor Petru Caraman. Toate aceste practici, ritualuri și obiceiuri anunță venirea ciclului celor douăsprezece zile dintre Crăciun și Bobotează.

2. Ciclul sacru al celor 12 zile în universul popular al catolicilor din Moldova

În mod inspirat, Ion H. Ciubotaru plasează întregul ciclu de sărbători specifice catolicilor din Moldova sub semnul „ideii perfecțiunii începuturilor” (Mircea Eliade). Pentru a reitera în plan social și cultural „noul început” este nevoie de o pregătire specifică. Orice veritabil început este precedat de un sfârșit pe măsură. În acest registru hermeneutic pot fi citite toate practicile specifice intervalului sacru dintre Crăciun și Bobotează. Dintre ele se detașează clar ceremoniile carnavalești, dansurile mascaților și practicile divinatorii. Toate trei au în comun prezența morților și a ființelor demonice în cuprinsul lumii noastre. Or, în mod original, Ion H. Ciubotaru interpretează motivațiile ceremoniilor carnavalești ca având legătură cu reîntoarcerea periodică a morților. „Aici, în aceste posibile reîntâlniri cu spiritele celor dispăruți și cu duhurile de tot felul, trebuie căutată una, dacă nu cea mai importantă, dintre motivațiile deghizărilor de la sărbătorile de iarnă, a ingenioaselor travestiri, precum și justificarea zgomotelor infernale, pe care le săvârșesc alaiurile de datini și obiceiuri, dotate cu o recuzită adecvată: tobe, pocnitori, clopote, bice, fluierători etc.”⁵

⁴ *Ibidem*, p. 215.

⁵ *Ibidem*, p. 217.

În joc este confruntarea dintre Anul Vechi și Anul Nou. Ion H. Ciubotaru o exemplifică, prezentând ritualuri catolice din zona Moldovei ce presupun confruntarea cetelor de mascați⁶. Evident, obiceiul este mult mai extins. El se combină cu datina arhaică și universală „a amenințării pomilor neroditori”. Pornind de la cercetările lui James Frazer, Ion H. Ciubotaru găsește expresii românești (catolice și ortodoxe) ale acesteia⁷. În concluzie, „aceste acte și practici ritual-ceremoniale sunt pe deplin argumentate la nivelul mentalității rurale tradiționale, ele sugerând belșugul, liniștea și sănătatea, pe care oamenii și le doresc în anul ce vine. Chiar și petrecerile de Revelion conservă aceste aspecte, stingerea și aprinderea luminii, la miezul nopții, marcând simbolic sfârșitul perioadei de haos și debutul unui nou ciclu temporal, așezat sub semnul recosmicizării”⁸.

Întregul ciclu al celor 12 zile se încheie cu ritualurile Bobotezei. În limbajul cultului catolic este vorba de *Epifania Domnului*. Ion H. Ciubotaru prezintă clasicul ritual al sfințirii apelor, insistând pe specificul catolic: actul *sfințirii caselor*. Împreună, toate acestea dau seama de farmecul și misterul obiceiurilor și datinilor românești. Prin mijlocirea lor, noi ne construim și ne reconstruim identitatea națională. Dăm seama în felul nostru de faptul că rămânem în Timp și în Istorie doar prin creațiile culturale.

3. Colindatul, Plugușorul și sărbătoarea Pruncilor nevinovați

Un alt obicei străvechi, care ne-a definit și ne definește ființa spirituală ca români, este cel al colindatului. Specificul acestuia în satele de catolici ale Diecezei de Iași este relevat de profesorul Ion H. Ciubotaru pornind tot de la cercetările de referință ale lui Petru Caraman. „În satele catolicilor moldoveni, fenomenul colindatului nu este unul prea viguros”⁹. Totuși, anumite forme ale acestuia există și Ion H. Ciubotaru insistă asupra lor. Colindele sunt, aproape în exclusivitate, religioase, iar actorii sociali ai lor sunt copiii. Colindând întreaga comunitate, indiferent de apartenența confesională, copiii primesc în dar „bani, fructe, dulciuri sau colaci”¹⁰. Fructele și colacii, daruri

⁶ *Ibidem*, p. 217-218.

⁷ *Ibidem*, p. 218-219.

⁸ *Ibidem*, p. 221.

⁹ *Ibidem*, p. 229.

¹⁰ *Ibidem*.

tradiționale, aveau o simbolică aparte, pusă în valoare de mai mulți specialiști ai sacrului. Ea viza „darul primițial” (Ovidiu Bârlea). Se referea la obiceiul oferirii primelor roade (fructe, grâne) în semn de sacrificiu. Toate acestea se dăruiau omului pur, inocent (copilului) și, prin el, lui Dumnezeu însuși. Prin *darul primițial*, românul credincios își construiește simbolic acel „Palat din Ceruri” despre care vorbește Sfântul Apostol Pavel. Din nefericire, astăzi primează darul în bani, fapt ce a dus la secularizarea și devalorizarea obiceiului. Într-o anumită măsură, fenomenul este prezent și în satele Diecezei catolice de Iași cercetate minuțios de etnologul Ion H. Ciubotaru.

Obiceiul colindatului este dublat de cel al *umblatului cu plugul*. Ipostazele sociale și culturale ale acestuia sunt bine puse în valoare de Ion H. Ciubotaru, prin comparație cu alte zone ale țării, diferite de cele locuite de catolici. De altfel, analiza comparativă este prezentă în toate volumele trilogiei *Catolicii din Moldova*.

O ipostază specială a colindului, prezentă în satele catolicilor moldoveni, este legată de sărbătoarea *Pruncilor nevinovați* sau a *Sfinților mărunți*, respectiv *Opru sentek*. Datina este, în opinia lui Ion H. Ciubotaru, una laică „și nu relevă decât interferențe vagi cu sărbătoarea religioasă care o patronează, semn că juxtapunerea s-a produs relativ târziu, iar elementele biblice nu s-au armonizat decât în mică măsură cu cele folclorice”¹¹. Se foloseau obiecte rituale ca ramurile de măr dulce sau de gutui, bețe de alun sau simple nuielușe.

Practica rituală românească este analizată comparativ cu alte obiceiuri populare universale, puse în valoare de etnologi și antropologi. Printre acestea se numără și *streniile romane*, exemplar analizate de Petru Caraman în *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*. Ele au ca reflex peste timp ipostazele Sorcovei, dar și alte colinde. Unele dintre ele au ca refren *Florile dalbe* sau *Florile dalbele de măr*. Interpretarea lui Petru Caraman, subliniată și de Ion H. Ciubotaru, este că aceste colinde sunt pur românești. Mai interesant este faptul că la originea lor ar sta „o practică magică autohtonă, independentă de Sorcovă”¹², astăzi dispărută. Reminiscente ale acesteia mai pot fi deciptate în obiceiurile colindatului la catolicii moldoveni, scrie Ion H. Ciubotaru. Sunt utilizate și în ritualurile magico-religioase specifice comunității tradiționale, acele bețe sau vârguțe ale colindătorilor de la *Opru sentek*.

Acest fenomen complex și fascinant de aculturație se regăsește și în paginile consacrate de profesorul Ion H. Ciubotaru *Plugușorului* și *Semănatului*. Aici, în comunitățile catolicilor moldoveni, Ion H. Ciubotaru regăsește „aproape toate modalitățile etnografice de performare a Plugușorului”¹³. Dintre acestea se remarcă *plugul mare* tras de boi. Ritualul străvechi presupunea unitatea practică dintre arat, semănat și, eventual, grăpat. Ele se săvârșeau împreună.

Autorul remarcă apoi *îmbrădarea plugului*. Concret, „pe plug se pune un *brad*, împodobit cu panglici, flori de hârtie, și lână colorată”¹⁴. Apar și variantele *plugului mic/plugulețului*. Încheierea uratului în comunitatea catolică era socotită ca un fapt de bun augur. Ultimul om

¹¹ *Ibidem*, p. 232.

¹² *Ibidem*, p. 233.

¹³ *Ibidem*, p. 241.

¹⁴ *Ibidem*.

urat era considerat un mare ghinionist. Tocmai de aceea, în comunitățile de catolici, ultimul urât era *podul* sau *răchita*. În joc sunt acte de magie tranzitivă de la om („ultimul gospodar”) la arbore sau edificiu. Răul ineluctabil trebuia localizat undeva. Practicile magice îl fixau locului. Astăzi, având de-a face cu o disoluție a acestor ritualuri, răul nu mai este fixat undeva anume. Devine ubicuu. Rezultă de aici nevoia terapeutică de a reactualiza aceste vechi ritualuri la nivelul întregii comunități. Cercetarea de teren a profesorului Ion H. Ciubotaru devine un reper de neocolit.

În concluzie, toate aceste ritualuri, proprii catolicilor moldoveni, ilustrează teza lui Mircea Eliade privind existența unui *ciclu cosmic* universal, format din pământ, apă, lună, soare, om. Practicile, datinile și obiceiurile specifice intervalului sacru dintre Crăciun și Bobotează la catolicii din Moldova se circumscriu pe deplin acestui ciclu cosmic. Originalitatea românească a datinilor și obiceiurilor proprii catolicilor din Moldova a fost exemplar pusă în valoare de profesorul Ion H. Ciubotaru. Este meritul incontestabil al cercetătorului ieșean de a fi ilustrat ipostazele tradiționale, populare, ale identității noastre românești. Așa cum foarte convingător argumentează Ion H. Ciubotaru, toate aceste elemente din universul culturii populare ne definesc, acum, în plină (post)modernitate, modul nostru românesc de a fi în Timp și Istorie.

Pentru toate acestea (și multe altele), profesorul Ion H. Ciubotaru merită din plin toate onorurile academice. Orice academie din lume ar fi încântată să dețină o cercetare de anvergura și valoarea celei realizate de profesorul și etnologul Ion H. Ciubotaru, alături de echipa sa. Ea trebuie să devină model de cercetare pentru tinerele generații de etnologi, sociologi și antropologi. Orice universitate sau academie din lume ar fi onorată să-l aibă printre angajați pe profesorul Ion H. Ciubotaru. Foarte cultivat, extrem de serios, exigent, prolific, iubit și apreciat de studenți. Așa l-am cunoscut și eu pe Ion H. Ciubotaru, ca profesor la masterul de *Antropologie socială și etnologie*. Într-un cuvânt, discipolul lui Petru Caraman este un model pentru noi toți.

Abstract

Nowadays, in the context of globalization, the risks of loss of cultural and national identity are very high. Starting from the premise that we exist as a nation and not as a population only as long as we constantly relate to our own symbols, rituals, customs and traditions, a research as the one carried out by professor Ion H. Ciubotaru on the Catholic communities in the Iași Diocese, was urgent and necessary. The profound and creative recognition of the rituals performed during the sacred period between Christmas and the Epiphany, for example, can contribute to (re)building the Romanians' national spiritual being. Professor and ethnologist Ion H. Ciubotaru of Iași has a special merit in this regard.